

Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Tarihi ve Kültürel Miras Yapılarına Etkisi: Malatya Örneği

The Effect of Kahramanmaraş Centered Earthquake on Historical and Cultural Heritage Structures: The Case of Malatya

İrfan TAPAN*

Öz

İnsanoğlunun geçmişten günümüze çeşitli sebeplerle inşa ettiği tarihi ve kültürel yapılar; kullanım amacı zamana göre değişen, günümüzde ise koruma altına alınan miras değerleridir. Tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin inşa ettiği bu miras yapıları, zaman içinde doğal sebepler veya insanların sebep olduğu tahribatlardan ötürü çeşitli olumsuzluklara maruz kalmakta, deformasyona uğramakta ve bazen ise tamamen yıkılmaktadır. Doğal sebepler arasında kültür varlıklarına en geniş alanda ve en fazla zararı veren hiç şüphesiz depremlerdir. Ülke tarihinde meydana gelmiş en büyük doğal afetlerden biri olan ve "asrın felaketi" olarak nitelendirilen 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler tarihi ve kültürel miras yapıları üzerinde de ciddi olumsuzluklara neden olmuştur. Bu depremin etkili olduğu illerden bir tanesi de Malatya ilidir. Malatya ilinde bulunan pek çok tarihi ve kültürel miras yapıları bu depremden büyük hasar almıştır. Bu çalışmada Kahramanmaraş merkezli depremlerin Malatya ilindeki tarihi ve kültürel miras yapılarına olan etkileri ve bu tarihi yapıların depremden sonraki durumları araştırılmıştır. Gerçekleştirilen araştırmalarda il genelinde hasar gören bu yapıların hasar tespiti yapılarak, yapılar üzerinde oluşan bozulmalar fotoğraflar vasıtasıyla çalışmaya eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Malatya, Deprem, Tarihi ve Kültürel Yapılar, Kültürel Miras, Depremin Etkisi

Abstract

Historical and cultural buildings built by human beings for various reasons from the past to the present are heritage values whose purpose of use has changed over time and are now under protection. These heritage structures, built by various civilizations throughout history, are subjected to various adversities, deformations and sometimes destroyed over time due to natural causes or human destruction. Among natural causes, earthquakes undoubtedly cause the most damage to cultural heritage in the largest area. One of the biggest natural disasters in the history of the country and described as the "disaster of the century", the February 6, 2023, Kahramanmaraş-centered earthquake caused serious negative effects on historical and cultural heritage structures. One of the provinces affected by this earthquake is Malatya. Many historical and cultural heritage buildings in Malatya province were severely damaged by this earthquake. In this study, the effects of the Kahramanmaraş-centered earthquakes on the historical and cultural heritage buildings in Malatya province and the post-earthquake conditions of these historical buildings were investigated. In the researches carried out, the damage of these buildings damaged throughout the province was determined and the deterioration on the buildings was added to the study through photographs.

Keywords: Malatya, Earthquake, Historical and Cultural Buildings, Cultural Heritage, Impact of Earthquake

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı
e-posta: nafrinapat.1989@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2925-9772

Gönderim Tarihi / Submitted: 14.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 19.12.2023

Atf Bilgisi / Cite As: Tapan, İrfan (2023), "Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Tarihi ve Kültürel Miras Yapılarına Etkisi: Malatya Örneği", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 436-449.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve [turnitin](#) intihal taramasından geçmiştir.

1. Giriş

Kültür sözcüğü; uygarlık, üretim, eğitim ve sanatsal yanıyla farklı anlamlarda kullanılan geniş bir kavramdır (Doğaner, 2013, 13). Geçmiş medeniyetlerin çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanmak amacıyla inşa ettikleri ve günümüze kadar ayakta kalabilmiş olan miras yapılarına ise tarihi ve kültürel yapılar denilmektedir. Tarihi ve kültürel bir öneme sahip olan bu yapılar aynı zamanda uygarlıkların geçmiş tarihine de ışık tutmaktadır. Kültürel miras yapıları soyut ve somut miras yapıları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Somut miras yapıları insanların geçmişte çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanmak için inşa ettiği ve tarihi öneme sahip olan yapılardır. Örneğin Adıyaman'daki Nemrut Dağı Heykelleri, Çin Seddi, Hindistan'daki Tac Mahal, Peru'daki Machu Picchu kenti harabeleri birer somut kültürel miras parçalarıdır. Soyut miras parçaları ise bir toplum içinde nesilden nesille geçen gelenekler, sözlü tarih, performans sanatları, toplumdaki uygulamalar, geleneksel zanaatkarlık, tasvirler, törenler, bilgi birikimi ve yetenekler gibi kültürel zenginliklerdir. Örneğin; Arjantin tango dansı, İspanya'nın Flamenko dansı, Hindulara ait olan dini törenler, Brezilya'nın Rio Karnavalı, Afrika'da Ndlamu-Nguni kabilelerinin ayak dansı ile Adumu-Masai halkının zıplamalı dansı, Avusturya- Viyana kahve evi kültürü, Çinlilerin gölge oyunları, Hinduizm'de Vedik tarzı okunan Vedalar, Japon Kabuki tiyatrosu ve Malatya-Arapkir Halayı birer soyut kültürel miras parçasıdır.

Kültürel miras tek bir toplum veya medeniyete ait olmayan, birçok uygarlığın birbirinden etkilenerek yüzlerce yıllık bir bilgi birikiminin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kültürel miras eserlerini yapan sanatçılar bazen başka bir bölgede bulunan toplum veya kişilerden ilham alarak da çeşitli eserler vermişlerdir. Örneğin Paul Gauguin resim çizerken Japon baskısından esinlenirken, Pablo Picasso Afrika masklarından etkilenmiştir (Arslan, 2011). Ayrıca Afrika Kıtası'nda bulunan Liberya evleri, Batı mimarisinin etkisi altında gelişirken, Amerika'da köleliğin yasaklanmasından sonra başta Nijerya gibi ülkelere dönen Afrikalılar, Amerika'da bulunan çiftlik ve malikâne benzeri yapılar inşa etmişlerdir (www.blog.kurby.ai). Amerikan mimarisinde ise genellikle Yunan ve Roma mimarisinin etkisi hissedilmektedir. Bir başka örnekte ise İtalyan ünlü ressam Leonardo da Vinci'nin Mona Lisa adlı eseri İtalyan kültürünün önemli mirası olmasına karşın, bu eserin 16. yüzyılda Fransızlar tarafından götürülmesi yüzünden günümüzde Fransız ulusal mirası arasında yer almaktadır (www.dadanizm.com).

Uygarlık tarihine ışık tutan bu tarihi ve kültürel miras yapılarından olan somut miras yapıları bazen insan kaynaklı bazen ise doğal sebeplerden dolayı zaman zaman çeşitli deformasyon hareketlerine maruz kalarak bozulmakta veya tamamen yıkılmaktadır. İnsan faaliyetlerine bağlı olarak savaş, terör olayları veya istilalar sonucunda tarihi ve kültürel öneme sahip olan miras kalıntıları zarar görmektedir. Örneğin; DEAŞ, 2014 yılında gerçekleştirdiği terör olayları sonucunda Irak'ta bulunan Hatra, Ninova, Nimrud, Horsabad, Apamea, Duro-Europos ve Mari gibi antik kentler ile İmam Dur Türbesi, Hz. Yunus Türbesi ve tarihi Musul Müzesi'ni dinamitlerle patlatarak büyük hasar vermiştir (www.arkeologlardernegi.org). Bir diğer örnekte ise Suriye İç Savaşı sırasında Suriye ordusuna bağlı hava kuvvetlerinin gerçekleştirdiği Halep bombardımanı sonucunda Halep antik şehrinin dokusunun neredeyse tamamı yok olmuştur (www.kyivpost). Ayrıca Ukrayna-Rusya Savaşı sırasında Ukrayna'da bulunan ve Moğollar ile Osmanlılar döneminden kalma önemli tarihi miras kalıntıları Rus bombardımanından zarar görmüştür. İçinde tarihi binaların ve anıtların olduğu 53 kültürel alanın saldırı esnasında hasar aldığını belirten UNESCO, tahribatın izlerini uydu görüntülerini kullanarak tespit etti (www.ntv.com.tr).

Dünyadaki kültürel miras kalıntıları savaş ve terör faaliyetleri esnasında meydana gelen yıkım olayları, kültürel miras kaybının yaşandığı küçük bir bölümdür. Savaşlardan daha uzun süren ve zamanla tarihi ve

kültürel miras yapılarının yıpranarak yok olmasına neden olan başka etkenler de bulunmaktadır. İnsanlığın ortak mirası olarak kabul edilen bu tarihi ve kültürel miras parçalarını olumsuz etkileyen insan kaynaklı diğer etkenler; kentsel gelişim, madencilik faaliyetleri ve turizm faaliyetleridir. Örneğin Afganistan'ın Mes Aynak Vadisinde bulunan Budist köyü alanındaki heykel, manastır ve diğer antik kalıntılar Çin'in gerçekleştirdiği madencilik faaliyetlerinin tehdidi altındadır (www.sputniknews.com.tr). Başka bir örnekte ise 2017 yılında ABD başkanı Donald Trump'ın imzası ile kamusal kaynak çıkarmak için gerçekleştirilen faaliyetler yüzünden Bears Ears Ulusal Anıtı'ndaki miras tehlike altına girmeye başlamıştır (www.aa.com.tr).

Turizm de kültürel miras alanlarında büyük yıkımlara yol açan başka bir faktördür. "Turizm, turistik cazibe merkezlerinde kalıcı yıkım ve hasarlara neden olmaktadır" (Chan, Nozu ve Cheung, 2020). Turistik ürün çeşitliliğinin zengin olduğu bölgelerin artık turistlere yönelik bir yer haline getirilmesi sebebiyle, bölge halkı o yerle bağlarının silindiğini hissedebilir. Tarihi Dubrovnik kenti bu duruma örnek gösterilebilir (Khan Academy, 2023). 2011-2019 yılları arasında yayınlanan ve dünya çapında ses getiren bir yapıt olan Game of Thrones dizisinin çekimlerinin yapıldığı şehirlerden biri olan Dubrovnik günümüzde büyük bir turist akını ile karşı karşıya kalmıştır. Turizmden dolayı oluşan yoğun ziyaretçi akımı nedeniyle şehrin eski yapısı ve görüntüsü deformasyona uğramaktadır.

Kültürel miras yapılarının zarar görmesinde bazen de yok olmasında etkili olan bir diğer faktör ise doğal afetlerdir. Doğal afet; ani gelişen deprem, çığ, fırtınalar, hortumlar, kaya düşmeleri, seller, su taşkınları, toprak kaymaları, volkanlar, yangınlar vb. olarak sıralanmaktadır (AFAD, 2023; Göktaş, 2023, 625). Bu doğal afet türleri arasında depremler en ciddi ve en önlenemez olanlarından bir tanesidir (Vere-Jones, 1995). Depremler nedeniyle insanlık tarihine ışık tutan pek çok eski medeniyet yapıları zarar görmekte bazen ise tamamen yok olmaktadır. Örneğin; Rodos Adası'nda bulunan Rodos Heykeli, meydana gelen büyük bir deprem nedeniyle yıkılmıştır (www.jawoo.com.tr).

Ülkemiz, Portekiz'de bulunan Azor Adaları'ndan başlayarak Güneydoğu Asya'da Çin sınırına kadar uzanan Alp-Himalaya deprem kuşağında bulunmaktadır. Bu yüzden sık sık deprem olayları yaşanmaktadır. 6 Şubat 2023 tarihinde ülkemizde meydana gelen ve "asrın felaketi" olarak nitelendirilen, Hatay, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Adıyaman, Malatya, Diyarbakır, Gaziantep, Adana, Elâzığ, Kilis ve Osmaniye illerini etkileyen Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan merkezli depremleri bölgede büyük yıkıcı etkilere neden olmuştur. Meydana gelen bu deprem nedeniyle bahsi geçen bu 11 ilimizde toplam 50 bin 783 insan yaşamını yitirirken, 300 binden fazla binanın da yıkılmasına veya hasar almasına neden olmuştur (www.cnnturk.com). Depremden etkilenen bu illerimiz tarihi ve kültürel miras yapıları ile turizm çeşitliliği açısından da zengin bir bölgedir. Bölge içerisinde Gaziantep ve Hatay, UNESCO Yaratıcı Şehirler listesinde Gastronomi şehri unvanına sahip iken (Zhu ve Yasami, 2021; Göktaş, 2021), Adana ve Diyarbakır-Gastronomi, Kahramanmaraş-Edebiyat, Şanlıurfa ise müzik alanında Yaratıcı Şehirler ulusal liste içerisinde yer almaktadır (Tombaş, 2021; Yetimoğlu, 2021). Deprem bölgesinde bulunan Kahramanmaraş ve Şanlıurfa illerinin, 2023 yılı içerisinde önemli organizasyonlara da ev sahipliği yapması planlanmaktaydı. Kahramanmaraş Doğa Dostu Şehir ve Duyarlılık temalı EXPO-2023 ev sahipliği yapılması planlanmıştır (EXPO, 2023). Şanlıurfa ise inanç turizmi kapsamında gerçekleştirilecek olan 2023 İslam Ülkeleri Turizm Başkenti olarak seçilmiştir (www.sanliurfa.gov.tr)

Meydana gelen bu büyük depremler nedeniyle ülkemizin önemli tarihi ve kültürel miras yapıları arasında yer alan çok sayıda eser de yıkılmış veya hasar almıştır. Yıkıcı etkileri çok yüksek olan bu depremin gerçekleştiği illerden bir tanesi de Malatya ilidir. Malatya ilindeki Battalgazi ve Yeşilyurt ilçeleri bu depremlerden en fazla olumsuz etkilenen ilçeler olmuştur. Bu iki ilçede bulunan önemli kültürel miras

yapılarının bir kısmı yıkılırken, bir kısmı da az hasar almıştır. Hazırlanan bu çalışmada meydana gelen bu depremler esnasında Malatya ilinde zarar gören tarihi ve kültürel miras yapılarının listesi çıkarılıp, depremlerden sonraki durumları fotoğraflanarak çalışmaya eklenmiştir.

2. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

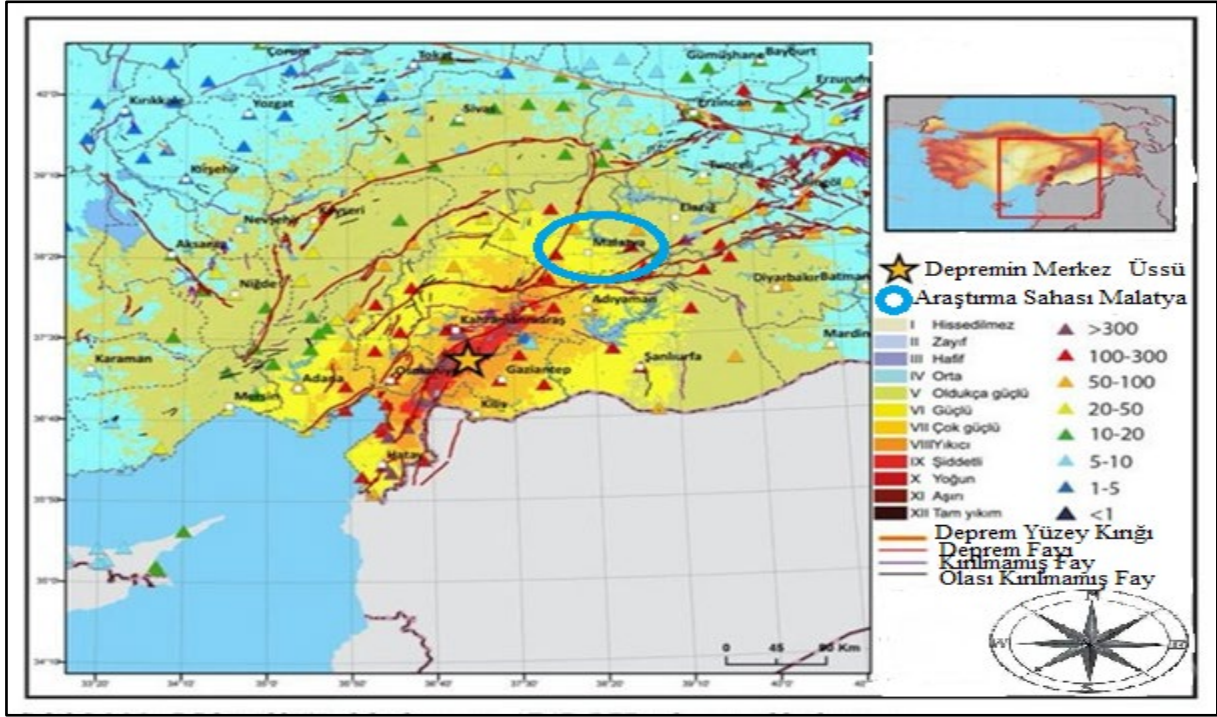
Hazırlanan bu araştırmanın amacı 11 ilimizde yıkıcı etkiler yaratan 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli Pazarcık ve Elbistan depremlerinin Malatya ilinde bulunan kültürel miras yapıları üzerinde yarattığı olumsuz durumları ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla Malatya ilinin Yeşilyurt ve Battalgazi ilçelerinde bulunan ve depremden etkilenen miras yapılarının envanteri çıkarılarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Gerçekleştirilen saha çalışmaları sonucunda depremlerden olumsuz etkilenen tarihi ve kültürel yapıların depremlerden sonraki durumları gözler önüne seren fotoğraflar çekilerek çalışmaya eklenmiştir.

Bu amaçla hazırlanan çalışmanın yöntemi için nitel araştırma yöntemlerinden bir tanesi olan belge incelemesi kullanılmıştır. AFAD, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İl Kültürel Miras Envanterinin raporları incelenmiştir. 06-13 Temmuz 2023 tarihleri arasında bu dokümantasyon belgeleri incelenerek bölgede depremden etkilenen kültürel miras yapıları hakkında detaylı bir belge incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Malatya Büyükşehir Belediyesi'nin resmî sitesinde Yeşilyurt ve Battalgazi ilçelerinin son durumları hakkında hazırlanan haberler dikkatlice incelenmiştir. Bunlara ek olarak Malatya ilinin yerel gazete ve sosyal medya araçları olan Yeni Malatya Gazetesi, Malatya Net Haber Gazetesi, Bu Sabah Malatya gibi yayınlarda çıkan haberler irdelenerek depremin kültürel miras yapıları üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu tür belgeler üzerinde çalışıldığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

3. Bulgular

6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremlerin yaşandığı deprem bölgesi çok eski tarihlerden beri yerleşime açılan ve tarihin her döneminde hem yerleşme hem de ticaret için daima canlı bir bölge olmuştur. Asrın felaketi olarak nitelendirilen bu depremin yaşandığı illerde aynı zamanda UNESCO tarafından koruma altına alınmış pek çok kültürel miras yapıları bulunmaktadır. UNESCO tarafından koruma altına alınan ve Dünya Miras Listesi'ne eklenmiş olan Göbeklitepe, Arslantepe, Nemrut Dağı, Diyarbakır Kalesi, Eysel Bahçeleri ile yine UNESCO tarafından geçici koruma listesine eklenen Anavarza, Harran, Karatepe-Aslantaş, Hatay St. Pierre Kilisesi, Yelsemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi, Vespasianus-Titus Tüneli ve Zerzevan Kalesi gibi arkeolojik alanlar bulunmaktadır. Bu tarihi ve kültürel öneme sahip olan miras yapılarının yanında çok önemli yerleşme ve sokakların bulunduğu Malatya, Hatay, Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa ve Kahramanmaraş gibi illerde kırsal ve yöresel özelliklere sahip olan pek çok kırsal mimari yapıları da zarar görmüştür.

6 Şubat depremlerinin yaşandığı bölge Harita 1'de gösterilmiştir. 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremler toplam 11 ilimizi etkilemiştir. Bu iller Adana, Hatay, Kilis, Osmaniye, Gaziantep, Şanlıurfa, Adıyaman, Kahramanmaraş, Malatya, Elâzığ ve Diyarbakır'dır. Harita da görüldüğü üzere oldukça geniş bir alanı etkileyen bu depremler bölgede çok sayıda bina ve kırsal meskeni hasar verirken aynı zamanda önemli tarihi ve kültürel miras parçaları sayılan cami, kilise, kale, tarihi ve kültürel ev gibi değerlere de zarar vermiştir. Bu depremlerin etkilediği illerden bir tanesi de Malatya ilidir. Malatya ili haritada araştırma sahası olarak gösterilmiştir. 6 Şubat 2023 tarihinde saat 13.24'te meydana gelen ve 7.6 Mw'lık ikinci deprem de Malatya ili daha fazla etkilenmiş ve çok sayıda yapı yıkılmış veya hasar almıştır.

Harita 1. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Etki Alanları

Kaynak: AFAD, 2023

3.1. Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Malatya İlindeki Kültürel Miras Yapılarına Etkisi

Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş depreminin hasara yol açtığı alanlardan bir tanesi de turizm sektörü ve bu sektör için önemli kaynaklar olan kültürel miras yapılarıdır. 6 Şubat tarihinde Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçeleri merkezli iki büyük deprem meydana gelmiştir. Bu depremler Türkiye saati ile gece 04:17 ve gündüz 13:24'te, 7-8 kilometre derinliğe sahip Mw 7.7 ve Mw 7.6 şiddetindeydiler (AFAD, 2023; İTÜ, 2023). Art arda gerçekleşen bu iki büyük deprem Malatya ilinde bulunan çok sayıda kültürel miras yapılarının bir kısmının yıkılmasına yol açarken bir kısmının ise az hasar almasına neden olmuştur. Depremin Malatya ilinde zarar verdiği tarihi ve kültürel miras yapıları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Malatya İlinde Hasar Verdiği Tarihi ve Kültürel Yapılar

Depremde Hasar Alan Tarihi ve Kültürel Miras Yapıları	Bulunduğu İlçe
Arslanteppe Höyüğü Ören Yeri	Battalgazi
Malatya Arkeoloji Müzesi	Battalgazi
Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı	Battalgazi
Malatya Sütlü (Çermik) Cami	Battalgazi
Tarihi Hükümet Konağı	Battalgazi
Üç Horon (Taş Horon) Kilisesi	Yeşilyurt
Ören Cemevi	Akçadağ
Battalgazi Ulu Cami	Battalgazi
Hacı Yusuf Taş Cami (Yeni Cami)	Battalgazi
Malatya Şire Pazarı	Battalgazi
Malatya Bakırcılar Çarşısı	Battalgazi
Beşkonaklar Caddesi	Yeşilyurt
Geleneksel Yeşilyurt Evleri	Yeşilyurt
Gündüzbey Evleri	Yeşilyurt

Tarihi ve kültürel miras özelliği taşıyan ve ildeki turizm sektörünün de gözde mekânları arasında yer alan bu yapılar genellikle Yeşilyurt ve Battalgazi ilçelerinin sınırları içerisinde yer almaktadırlar. Depremde hasar gören kültürel değerler arasında UNESCO'nun da Dünya Miras Listesi'nde yer alan Arslantepe Höyüğü de yer almaktadır. Ancak en fazla hasar alan yapı Yeni Cami'dir. Restorasyon çalışmaları yaklaşık 5 yıl önce tamamlanan bu tarihi cami yaşanan depremde neredeyse tamamen yıkılmış durumdadır.

Depremin etkilediği önemli eserlerden bir tanesi Battalgazi ilçesinde bulunan tarihi Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı'dır. Bu kervansaray Osmanlı sultanı VI. Murat zamanında Silahtar Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır (www.battalgazi.gov.tr). Deprem esnasında bu kervansarayın dış revakları ile kışlık diye tarif edilen yerlerinde yer yer derin çatlaklar oluşurken, bazı bölümlerde ise yıkıntılar meydana gelmiştir. Kervansarayın dış duvar kısmında bulunan tavanın bacalarının birkaçının yerinden devrildiği tespit edilmiştir. Kervansarayda oluşan hasarların boyutu Fotoğraf 1'de görülmektedir.

Fotoğraf 1. Depremin Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayına Etkisi

Gerçekleşen depremde Battalgazi ilçesinde hasar gören bir yapı ise 800 yıllık bir tarihe sahip olan Battalgazi Ulu Cami'dir. Selçuklu Hükümdarı Alâeddin Keykubat (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023) zamanında inşa edilen Battalgazi Ulu Cami'nin duvarlarının bir kısmında yıkıntıların oluştuğu görülmüştür.

Fotoğraf 2. Battalgazi Ulu Cami

Battalgazi ilçesinde depremde hasar gören bir diğer ibadethane ise Hacı Yusuf Cami (Yeni Cami-Teze Cami)'dir. Bölge insanı arasında Yeni Cami olarak bilinen bu cami Malatya ilinin en önemli yapılarından biri olarak bilinmektedir. Yeni Cami Osmanlı Devleti'nin son yıllarında inşa edilmiştir. Bu cami daha önce aynı mevkide yer alan ve Hacı Yusuf Cami olarak bilinen ve 1894 yılında meydana gelen depremde yıkılmasıyla yerine tekrardan inşa edilerek ismi değiştirilmiştir. Bu cami Osmanlı'nın son dönemlerinde kesme taşlarla inşa edilmiştir (Battalgazi Belediyesi, 2020). 2020 yılında gerçekleşen Elazığ-Malatya depreminde de hasar görmüş ve üç yıl süren restorasyonun sonucunda 2023 yılının ilk ayında tamamlanmıştır. Kahramanmaraş depreminden yalnızca bir ay önce ibadete açılan bu cami depremle birlikte tamamen yıkılmış vaziyettedir. Kahramanmaraş depremlerinin Yeni Cami üzerinde yarattığı yıkımlar Fotoğraf 3'te yer almaktadır.

Fotoğraf 3. Yeni Cami'nin Depremden Önce ve Sonraki Hali

Kahramanmaraş merkezli 7.7 Mw ve 7.6 Mw şiddetinde iki depremin ardından Malatya ilinde hasar gören bir diğer ibadethane ise Ermeni Taşhoron Kilisesidir. Yeşilyurt ilçesi sınırları içerisinde bulunan bu kilise Ermenilere ait olup Taş Kilise, Üç Horon Kilisesi veya Surp Yerrortutyun olarak da bilinmektedir. 18. Yüzyılda Ermeniler ve Süryaniler tarafından inşa edilen tarihi kilise (www.malatyagazetecilercemiyeti.org) meydana gelen büyük depremde duvarlarında büyük çatlaklar oluşmuştur. Daha önceden de çeşitli sebeplerden dolayı hasar gören bu tarihi kilisede 2013 yılında restorasyon çalışmalarına başlanmış ve 2020 yılında da restorasyonu tamamlanmıştır. Taşhoron Kilisesi'nde oluşan hasarlar pencerelerin çevrelerinde daha fazla görülmektedir. Taşhoron Kilisesi'nin caddeden çekilen bir görüntüsü Fotoğraf 4'te yer almaktadır. Depremden oluşan çatlaklar pencerelerin çevresinde bulunduğu için bu hasarlar fotoğrafta görülmemektedir.

Fotoğraf 4. Depremde Hasar Alan Yeşilyurt İlçesindeki Taşhoron Kilisesi

Dünya Mirası Listesi'nde de bulunan Arslantepe Höyüğü Ören Yeri Müzesi de depremden hasar gören bir mekândır. Arslantepe, Battalgazi ilçesinde yer almakta olup, Malatya ilinde yerleşimin ilk başladığı yer olarak bilinmektedir. Hititliler döneminde yerleşime açılan bu bölge Malatya ilinin yerleşim tarihi açısından oldukça önemli bir noktadır. Gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar esnasında ören yeri içerisinde Hitit Aslan Heykelleri ve Hitit Sarayı keşfedilmiştir (T.C. Malatya Valiliği, 2023). Deprem esnasında müzenin iç taraflarının kerpiç duvarlarında kayma ve yıkılmalar meydana gelmiştir. Ayrıca ören yerinin korunması için inşa edilen çatı örtüsünde de yer yer çökmelerin meydana geldiği tespit edilmiştir. Arslantepe Höyüğü Ören Yeri Açık Hava Müzesi'nde meydana gelen çökme ve yıkılmalar aşağıda yer alan Fotoğraf 5'te ayrıntılı olarak fotoğraflanmıştır.

Fotoğraf 5. Arslantepe Höyüğü Ören Yeri Müzesi'nde Oluşan Hasarlar

Büyük depremden en fazla zarar gören yapılar ise Malatya ilinin önemli simgeleri arasında yer alan Geleneksel Yeşilyurt Evleri'dir. Kültürel mirasın önemli bir bölümünü oluşturan geleneksel konutlar, yapıldığı bölgelerdeki sosyo-kültürel ve çevresel etmenlerden etkilenmektedir. Bu yapılar bulunduğu bölgenin iklim, topoğrafya ve kültürlerine göre şekil almakta ve zaman içerisinde geleneksel yapılara dönüşmektedir. Geleneksel evler bulunduğu bölgeye özgü olan malzemelerle inşa edilmekte olup, kendine has yapım teknikleri ile inşa edilmektedir. Geleneksel konutlar aynı zamanda yapıldığı dönemin sosyo-

kültürel, ekonomik ve yapım teknikleri hakkında bilgi vermektedir (Şahin ve Eroğlu, 2020:713). Malatya Yeşilyurt ilçesi de geleneksel konut ve doku bakımından zengin bir kültürel mirasa sahip olan önemli bir yerleşim bölgesidir. Özellikle bu ilçede yer alan Gündüzbey, Yakınca ve Banazı (Konak) gibi yerlerde bu tip geleneksel meskenlere sıkça rastlanılmaktadır. Fotoğraf 6'da Yeşilyurt ilçesi Çarmuzu Mahallesi'nde depremlerden ağır hasar gören geleneksel bir Malatya evinin depremden sonraki durumu gösterilmiştir.

Fotoğraf 6. Depremde Hasar Gören Geleneksel Yeşilyurt Evi

Kendine has mimari üslup, malzeme, yapım tekniği gibi özelliklere sahip Malatya geleneksel konutları; Orta Asya (Türkistan) Türk kültürü, İslam inancı ve geçmiş kültürlerin etkileşimi ile dönemin fiziki ve kültürel normlarına göre şekillenerek ve değişerek günümüze kadar gelmiştir (Şahin & Eroğlu, 2020, 715). Günümüze ulaşan ve Malatya'nın merkezinde yer alan geleneksel evlerin yapılış tarihi genellikle 19. yy. sonuna tarihlendirilmektedir (Aytaç, 2003). Bu bağlamda Malatya geleneksel konutları; 19. yy. sonu Osmanlı Dönemi sivil mimari özelliklerini taşıyarak, yapıldığı dönemin fiziki, sosyo-kültürel ortamı ve yaşanmışlıklarını yansıtmaktadır (Özyılmaz & Aluçlu, 2009). Malatya evlerine bakıldığında genellikle iki katlı inşa edilmiştir. Fakat konak tipi evlerde üçüncü kat olarak çatı üzerinden taşan, üç tarafı açık veya kapalı eyvan tipine sahip köşk odalarda karşımıza çıkmaktadır (Aytaç, 2015, 11-13). Evlerde genel olarak sokağa açılan kapılar bulunmaktadır. Yapılar çoğunlukla bitişik nizam yerleşim düzenine göre tasarlanmıştır. Bitişik nizam olarak tasarlanan evlerde; sokak ile direk ilişki kurulmuş, arka cephede avlu veya bahçe yer almıştır.

Fotoğraf 7. Depremın Yıkıdığı Geleneksel Yeşilyurt Evi, (Çırmıhtı)

Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremde Yeşilyurt ilçesinde bulunan ve kültürel miras değeri taşıyan pek çok geleneksel Yeşilyurt Evi de yıkılmış veya büyük hasar almıştır. Özellikle Gündüzbey, Çırmıhtı, Konak, Yakınca ve Battalgazi ilçesindeki Çınar mahallelerinde bulunan çok sayıda kültürel değere sahip olan ev hasar almıştır. Fotoğraf 7’de Yeşilyurt ilçesine bağlı Çırmıhtı Mahallesi’nde depremden hasar alan geleneksel Yeşilyurt evinin bir görüntüsü verilmiştir.

Battalgazi ilçesinde bulunan ve Malatya ilinin en önemli turizm değerleri arasında yer alan Beşkonaklar Müzesi’nin bulunduğu caddedeki yapılar deprem nedeniyle büyük hasar almıştır. Ancak ilin en önemli kültürel varlıkları arasında gösterilen Beşkonaklar bu depremden çok az hasar alarak kurtulmuştur. Battalgazi ilçesi Saray Mahallesi’ndeki 'Beşkonaklar' olarak bilinen ve yaklaşık 120 yıl önce inşa edilen bu konaklar yan yana dizilmiş beş konaktan oluşmaktadır. Bu konaklar Malatyalı Turfanda Hacı Sait Efendi tarafından yaptırılmıştır. Beş Konaklar Müzesi, orijinalinde Malatya’nın geleneksel sivil mimari yapılardan birisi iken, 2015 yılında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün aldığı bir karar ile müzeye dönüştürülmüştür. Kerpiçten ve iki katlı olarak tasarlanmış konaklar, kanatlı kapıdan hayat veya taşlık olarak adlandırılan avlu içi bölüme girilir. Sofa olarak adlandırılan bu bölüm, diğer oturma odalarına göre daha serin ve havadardır. Bu yüzden genellikle yaz aylarında kullanılırdı (Çalış, 2019, 313). Meydana gelen depremlerde Beşkonaklar olarak bilinen tarihi ve kültürel yapılar herhangi bir hasar almaz iken, aynı sokaktaki bazı binalar ise yıkılmış veya hasar almıştır. Beşkonaklar Müzesi’nin bulunduğu sokağın depremlerden sonraki halini gösteren bir fotoğraf aşağıda yer almaktadır.

Fotoğraf 8. Depremin Beşkonaklar Etnografya Müzesi ve Sokağına Etkisi

Malatya ilinin Battalgazi ilçesinde bulunan ve içerisinde 250’den fazla dükkânın bulunduğu Malatya Şire Pazarı ve Bakırcılar Çarşısı da depremde tamamen yıkılmıştır. Bu pazar yeri bölgesinde deprem nedeniyle yıkılan dükkânların yanında tonlarca kayısı da enkaz altında kalarak, pazarda hem maddi hem de manevi ciddi bir hasar oluşmuştur. Yaşanan deprem sonucunda Malatya esnafının büyük bir çoğunluğunun ekmek kapısı olan bu pazar yeri günümüzde boş bir meydana dönmüştür. Bu depremde hasar gören diğer tarihi ve kültürel öneme sahip yapılar Atatürk Evi, Tarihi Hükümet Konağı ve Akçadağ Ören Cemevi’dir. Akçadağ Ören Cemevi depremde büyük bir tahribat görmüş durumdadır. Cemevinin çatısı çelikten inşa edildiği için depremde yıkılmamış ancak geriye kalan bölümleri tamamen yıkılmıştır.

4. Sonuç

Depremler, doğal afetler arasında tarihi ve kültürel miras yapılarına en fazla zarar veren afetler olup, tarih boyunca pek çok medeniyete ait olan çok sayıda tarihi eseri yok etmiş veya ağır hasarlı bırakmışlardır. Günümüzde de meydana gelen büyük çaplı depremler insanlığın ortak mirası sayılan bu tarihi ve kültürel yapılara zarar vermeye devam etmektedir. Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve Malatya’nın da içinde bulunduğu 11 ilimizi etkileyen Kahramanmaraş merkezli depremler de bölgede bulunan çok sayıda tarihi ve kültürel miras parçasının zarar görmesine neden olmuştur. Yaşanılan depremde Malatya ilinde bulunan ve UNESCO tarafından da koruma altına alınmış olan Arslantepe Höyüğü Ören Yeri Müzesi dâhil pek çok eserde hasar oluşmuştur. Ancak depremde en büyük hasarı Battalgazi ilçesinde bulunan Hacı Yusuf Cami (Yeni Cami) almıştır. Bu cami 1800’lü yıllarda inşa edilmiş ve 1894’te meydana gelen ve *büyük zelzele* olarak adlandırılan depremde yıkılmıştır. Daha sonra aynı yere tekrar inşa edilen bu cami 2020 yılında Elazığ-Malatya depreminde hasar görmüş ve restore edilmiştir. 2023 yılının Ocak ayında restorasyon çalışmaları tamamlanmış ve ibadete açılan cami yalnızca bir ay sonra meydana gelen bu büyük depremle büyük hasar almış ve neredeyse tamamen yıkılmış durumdadır. Bunların dışında Beşkonaklar Müzesi ve sokağı, Geleneksel Yeşilyurt Evleri, Taşhoron Kilisesi gibi tarihi ve kültürel özelliğe sahip çok sayıda eser zarar görmüştür. Ayrıca Malatya ilinin Akçadağ ilçesinde bulunan ve Colorado’daki Büyük Kanyon’dan

sonra dünyanın en büyük ikinci kanyonu olan Levent Vadisi Kanyonu jeoparkı da deprem de hasar almış ve jeopark içinde yer alan çok sayıdaki devasa kayalar yerinden koparak yuvarlanmıştır.

Kültürel miras yapılarının doğal ve insan kaynaklı afetlerden korunması için öncelikle toplumsal duyarlılığın toplumun her kesimine aşılması gerekmektedir. Bunun sürdürülebilir bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için eğitim çalışmalarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu amaçla özellikle tarihi ve kültürel miras yapılarının fazla olduğu bölgelere daha fazla yoğunluk verilerek kültürel mirasın korunması konusunda kurslar açılarak yerel halk bilinçlendirilmelidir. Tarihi ve kültürel miras yapıları bulunduğu bölgenin kültür ve geleneklerine uygun olarak inşa edildiği dönemin geleneksel teknik ve malzemeleri kullanılarak inşa edilmelidir. Geçmişten günümüze kalan bu miras yapılarının korunmasında yasal düzenlemelerin çıkarılması en önemli adım olacaktır. Çıkarılacak yasal düzenlemelerle birlikte bu yapıların kaçak definciler ve mimariye aykırı konut yapımı gibi sorunlar engellenmelidir. Tahrip edilmiş olan miras yapılarının tekrar inşa edilmesinde alanının uzmanı olan mühendis, mimar ve yapı ustaları görevlendirilmelidir.

İnsanlığın ortak mirası sayılan bu eserlerin tekrar inşa edilerek aslına uygun bir biçimde restorasyon çalışmalarının yapılması hayati bir önem taşımaktadır. Bu tarihi ve kültürel öneme sahip olan eser ve yapıların restorasyonu yapılırken “caso per caso” yani her durum kendine özgüdür yaklaşımı ile hareket edilmeli ve yapılar aslına uygun bir biçimde teknolojik imkânlar kullanılarak sağlam bir şekilde inşa edilmelidir. Örneğin Yeni Cami restorasyonu yetersiz bir şekilde gerçekleştirildiği için bu cami restorasyon çalışmaları bitirildikten yalnızca bir ay sonra tekrar yıkılmıştır. Bu yüzden Yeşilyurt ve Battalgazi ilçesinde depremde hasar gören tarihi ve kültürel öneme sahip olan yapıların restorasyon çalışmalarının kapsamlı bir şekilde ele alındıktan sonra alanında uzman kişiler tarafından gerçekleştirilmelidir. Aksi durumda gerçekleştirilecek restorasyon çalışmaları bu tarihi ve kültürel yapıların aslına uygun olmayan bir biçimde inşa edilmesine ve olası bir depremde tekrar hasar almasına neden olacaktır.

Kaynakça

- AFAD. (2023). *06 Şubat 2023 Pazarcık (Kahramanmaraş) Mw 7.7 Elbistan (Kahramanmaraş) Mw 7.6 Depremlerine İlişkin Ön Değerlendirme Raporu*. Ankara. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
- AFAD. (2023). *Doğal Afetler*. 07.08.2023 tarihinde AFAD: <https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler> adresinden alındı.
- Arslan, R. (2011). *Alman Baskı Resim Sanatı ve Toplumsal Gerçekçilik Bağlamında Bir Sanatçı: Kâthe Kollwitz*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır.
- Aslan, E., & Satıcı, B. (2022). Tarihi Yapılarda Bozulmalar ve Depremden Korunma Yöntemlerinin İncelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(2), 47-76.
- Aytaç, İ. (2003). Malatya Mimari. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 474-477). içinde İstanbul. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aytaç, İ. (2015). *Geleneksel Malatya Evleri Envanteri*. Malatya. Malatya Büyükşehir Belediyesi.
- Battalgazi Belediyesi (2020). Yeni Cami- Teze Cami (Hacı Yusuf Taş Cami). <https://www.battalgazi.bel.tr/p/yeni-cami-teze-cami-haci-yusuf-tas-cami-1600844050299>

- Chan, C. S., Nozu, K., & Cheung, T. O. (2020). Tourism and Natural Disaster Management Process: Perception of Tourism Stakeholders in the Case of Kumamoto Earthquake in Japan. *Current Issues in Tourism*, 23(15), 1864-1885.
- Çalış, E. (2019). Malatya Beş Konaklar Etnografya Müzesi'nde Bulunan Bir Gurup Şifa Tası. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 5(2), 312-331.
- Doğaner, S. (2013). *Türkiye Kültür Turizmi* (Cilt 1. Baskı). İstanbul. Doğu Kitabevi.
- Elmastaş, N., & Özcanlı, M. (2014). Arazi Kullanımı ve Deprem İlişkisi Bağlamında 2011 Van Depremlerinin Erciş Şehrine Etkileri. *Turkish Studies*, 9(5), 825-847.
- EXPO. (2023). *EXPO 2023 Doğa Dostu Şehir ve Duyarlılık*. 07.09.2023 tarihinde EXPO 2023: <https://expo2023.org/expo-2023-dog%CC%86a-dostu-s%CC%A7ehir-ve-duyarlilik/> adresinden alındı
- Göktaş, L. S. (2021). Gastronomi Şehri Gaziantep. D. F. İstanbullu, & M. Özdemir Altınay içinde, *Yaratıcı Turizm ve Turizmde Yaratıcılık* (Cilt 1. Cilt. 1. Baskı, s. 259-279). Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Göktaş, L. S. (2023). Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Turizm Sektörüne Etkisi ve Deprem Sonrası Atılması Gereken Adımlar Hakkında Öneriler. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(2), 624-635.
- Güler, K. (2023). Depremin Yarattığı Yıkımla Birlikte Kültürel Mirası Düşünmek. *Mimarlık* 430, s. 22-30.
- İTÜ. (2023). 06 Şubat 2023 04.17 Mw.7.7 Kahramanmaraş (Pazarcık, Türkoğlu), Hatay (Kırıkhan) 13.24 Mw 7.6 Kahramanmaraş (Elbistan, Nurhak-Çardak) Depremlerin Ön İnceleme Raporu. İstanbul. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Khan Academy. (2023). *"Kriz Döneminde" Kültürel Miras*. 07.08.2023 tarihinde Khan Academy: <https://tr.khanacademy.org/humanities/special-topics-art-history/arches-at-risk-cultural-heritage-education-series/arches-beginners-guide/a/cultural-heritage-in-crisis> adresinden alındı.
- Özyılmaz, H., & Aluçlu, İ. (2009). Malatya Geleneksel ve Güncel Konutları'nda Kullanıcı Gereksinimleri ve Tasarıma Yansımaları. *Electronic Journal of Social Sciences*,(8), 168-183.
- Şahin, M., & Eroğlu, B. (2020). Malatya Geleneksel Konutları Ve Dokusu Üzerine Bir Yaklaşım: Yakınca Evleri. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*(Özel Sayı), 713-729.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2023). Battalgazi Ulu Cami. <https://malatya.ktb.gov.tr/TR-58318/battalgazi-ulu-cami.html>.
- T.C. Malatya Valiliği (2023). Arslantepe Höyüğü. <http://www.malatya.gov.tr/arslantepe-hoyugu>.
- Tombaş, Z. (2021). Yaratıcı Şehir Temaları. F. Dinçer İstanbullu, & M. Özdemir Altınay içinde, *Yaratıcı Turizm ve Turizmde Yaratıcılık* (Cilt 1. Cilt. 1. Baskı, s. 135-157). Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık.
- www.kyivpost.com (2013). Fighting in Aleppo Starts Fire in Medieval Souks. 28.11.2023 tarihinde <https://web.archive.org/web/20120929105047/http://www.kyivpost.com/content/world/fighting-in-aleppo-starts-fire-in-medieval-souks-313673.html> adresinden alındı.
- www.aa.com.tr (2017). Trump'tan Utah'daki İki Ulusal Parkı Küçültme Kararı. 28.11.2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trumphant-utahdaki-iki-ulusal-parki-kucultme-karari/989790> adresinden alındı.
- www.malatyagazetecilercemiyeti.org (2021). Malatya Üç Horon Kilisesi. 28.11.2023 tarihinde <https://www.malatyagazetecilercemiyeti.org/makale/296/malatya-uc-horan-kilisesi> adresinden alınmıştır.

- www.ntv.com.tr (2022). UNESCO: Ukrayna'da 53 Kültürel Miras Zarar Gördü. 28.11.2023 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/n-life/kultur-ve-sanat/unesco-ukraynada-53-kulturel-miras-zarar-gordu,9cja8nXCzkatd0qOKJoK4w> adresinden alındı.
- www.sputniknews.com.tr (2022). Her Şey Çin Yatırımı Uğruna: Taliban Bu Kez Buda Heykellerini Korumaya Aldı. 28.11.2023 tarihinde <https://sputniknews.com.tr/20220328/her-sey-cin-yatirimi-ugruna-taliban-bu-kez-buda-heykellerini-korumaya-aldi-1055100117.html> adresinden alındı.
- www.sanliurfa.gov.tr (2022). 2023 Yılı İslam Dünyası Turizm Kenti: Şanlıurfa. 28.11.2023 tarihinde <http://www.sanliurfa.gov.tr/2023-yili-islam-dunyasi-turizm-kenti-sanliurfa> adresinden alındı.
- www.battalgazi.gov.tr (2023). Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı. 28.11.2023 tarihinde <http://battalgazi.gov.tr/kervan-saray#:~:text=Bat%C4%B1'dan%20do%C4%9Fuya%20giden%20yollar,silahtar%C4%B1%20Mustafa%20Pa%C5%9Fa%20taraf%C4%B1ndan%20yapt%C4%B1r%C4%B1lm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r> adresinden alınmıştır.
- www.arkeologlardernegi.org (2023). DEAŞ Antik Nimrud Kentini Paramparça Etmiş! 28.11.2023 tarihinde <https://arkeologlardernegi.org/5169/deas-antik-nimrud-kentini-paramparca-etmis/> adresinden alındı.
- www.blog.kurby.ai (2023). Geçmişten Günümüze: Monrovia'nın Evrimi, Liberya Mimarisi. 28.11.2023 tarihinde <https://blog.kurby.ai/tr/from-past-to-present-the-evolution-of-monrovia-liberias-architecture/> adresinden alındı.
- www.cnnturk.com (2023). 134. Gün! Depremde Ölü Sayısı Ne Kadar Oldu, Güncel Yaralı Sayısı Kaç? Hangi İlde Kaç Bina Yıkıldı, Kaç Kişi Öldü? 07.09.2023 tarihinde CNN Türk: <https://www.cnnturk.com/turkiye/106-gun-depremdede-olu-sayisi-ne-kadar-oldu-guncel-yarali-sayisi-kac-hangi-ilde-kac-bina-yikildi-kac-kisi-oldu> adresinden alındı
- www.dadanizm.com (2023). Mona Lisa'nın Büyük Çaresizliği: Ünlü Tablonun Tarih Boyunca Başına Gelenler. 28.11.2023 tarihinde <https://dadanizm.com/mona-lisanin-basina-gelenler/> adresinden alındı.
- www.jawoo.com.tr (2023). Rodos Heykeli Nasıl Yok Oldu? 28.11.2023 tarihinde <https://jawoo.com/rodos-heykeli-nasil-yok-oldu/> adresinden alındı.
- Vere-Jones, D. (1995). Forecasting Earthquakes and Earthquake Risk. *International Journal in Forecasting*, 11(4), 503-538.
- Yetimoğlu, S. (2021). Zanaat ve Halk Sanatları Şehri Kütahya. F. Dinçer İstanbullu, & M. Özdemir Altınay içinde, *Yaratıcı Turizm ve Turizmde Yaratıcılık* (Cilt 1. Cilt. 1. Baskı, s. 199-221). Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Zhu, H., & Yasami, M. (2021). Developing Gastronomic Resources: Practices of UNESCO Creative Cities of Gastronomy. *Geo Journal of Tourism and Geosites*, 39(4), 1406-1414.